

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MAŞINQAYIRMA SAHƏLƏRİNİN İQTİSADİ İNKİŞAF MEXANİZMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

İxtisas: 5312.01 - Sahə iqtisadiyyatı

Elm sahəsi: 53 - İqtisad elmləri

İddiaçı: **Xanım Yusif qızı Ağayeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı - 2023

Dissertasiya işi Azərbaycan Neft və Sənaye Universitetində yerinə yetirilmişdir.

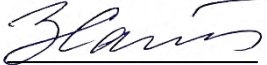
Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Qəzənfər Salman oğlu Süleymanov

Rəsmi opponetlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Xatirə Mail qızı Hüseynova

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İbrahim Qədim oğlu Quliyev

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ayətulla Suvahil oğlu Cabbarov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Kooperasiya Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.46 Azərbaycan Kooperasiya Universiteti və Bakı Biznes Universitetinin Birgə dissertasiya şurası.

Birgə Dissertasiya şurasının
sədri: AMEA-nın həqiqi üzvü,
iqtisad elmləri doktoru, professor
Ziyad Əliabbas oğlu Səmədzadə

Birgə Dissertasiya şurasının
elmi katibi: iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent
Samirə Yaşar qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri: Əməkdar kənd təsərrüfatı işçisi,
iqtisad elmləri doktoru, professor
İslam Hacı oğlu İbrahimov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Daimi inkişaf edən, beynəlxalq meyarlara uyğun iqtisadiyyatı qurmaq üçün ilk öncə ölkənin dayanıqlı və davamlı iqtisadi inkişafını təmin etmək lazımdır. Məhz bu halda rəqabətə davamlı innovativ iqtisadiyyatı formalaşdırmaq və onu səmərəli idarə etmək mümkündür. Milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, ÜDM-un adambaşına düşən payının artırılması, qeyri-neft sektorunun inkişafı, insan potensialının artırılması, inkluziv, innovativ, davamlı inkişafa malik iqtisadiyyatı formalaşdırmaq hal-hazırda qarşıda duran prioritet məsələlərdən biridir. Bu meyarların respublikamızın bütün sənaye sahələrinə, o cümlədən iqtisadiyyatımızın aparıcı sahələrindən olan maşınqayırma sənayesi müəssisələrinə də tətbiq edilməsi aktual məsələlərdəndir.

Hələ ötən əsrin 70-ci illərindən yaradılan maneələrə baxmayaraq Ulu öndərin rəhbərliyi altında Azərbaycan respublikasında çoxşaxəli sənaye müəssisələrinin yaradılmasına başlanmışdır. Ümumillik lider hər zaman xüsusilə qeyd etmişdir ki, mövcud imkanlar daxilində ölkədə tələbat olan sənaye məhsulları daxildə istehsal edilməlidir, gömrük rüsumları və vergilər vasitəsilə rəqabətə davamlılığı təmin olunmalıdır, həmçinin onların xarici bazarlarda rəqabətə davamlı ola bilməsi üçün innovativ istehsal üsullarından, müasir standartlara cavab verməsi şərtləri mütləq araşdırılmalıdır.

Dövlət başçısı İlham Əliyevin bu strategiyanın davamı olaraq daim sənaye sahələrinin inkişafına ayırdığı diqqət qəbul olunan sərəncam və qanunlarda öz əksini tapmış və bu istiqamətdə işlər aparılmışdır.

Azərbaycan müasir çağırışlara operativ cavab vermə iqtidarında olan, yeni inkişaf üsullarını özündə daimi tətbiq etmək potensialına malik ölkədir. Bu baxımdan ölkəmizdə rəqamsal iqtisadiyyatın və texnologiyaların inkişafı üçün əlverişli infrastrukturun, o cümlədən Dördüncü Sənaye İnqilabının şərtlərinə uyğunlaşdırılması istiqamətdə müntəzəm iş aparılır.

6 yanvar 2021-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin müvafiq fərmanı ilə yaradılmış Dördüncü Sənaye İnqilabının Təhlili və Koordinasiya Mərkəzi ölkəmizin yeni reallıqlara uyğun şəkildə mövqeyini möhkəmləndirmək, qabaqcıl texnologiyaların

imkanlarından daha çox yararlanmaq və bu sahədə fəaliyyət göstərən təşkilatlarla əməkdaşlıqlar qurmaq məqsədi ilə fəaliyyətə başlamışdır.

Məhz bu zəruriyyətdən irəli gələrək, “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, ”Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” və “Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası, nəhayət “Azərbaycan Respublikasının Milli İqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” , digər proqram və sərəncamlar təsdiq edilmişdir.

Azərbaycanın sosial iqtisadi inkişafı, bazar mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, innovasiya, investisiya və xarici-iqtisadi fəaliyyətin genişləndirilməsi, sənaye sahələrinin və regionların iqtisadi potensiallarından səmərəli istifadə olunması üzrə respublikanın iqtisadçı alimlərindən akademik Z.Ə.Səmədžadənin, A.F.Musayevin, R.P.Soltanovanın, Ə.X.Nuriyevin, M.A.Axundovun, G.Z.Yusbaşıyevanın, B.Ə.Dadaşovun, M.M.Allahverdiyevin, R.K.İsgəndərovun, T.A.Quliyevin, T.N.Əliyevin, T.A.Hüseynovun, E.M.Hacızadənin, Ş.Ə.Səmədžadənin, V.T.Novruzovun, N.B.Böyükkişinin, F.H.Qasımovun, M.C.Atakişiyevin, K.A.Şahbazovun, R.M.Cəbiyevin, Q.C.İmanovun, Z.Nəcəfovun, E.Y.Məmmədovun, S.H.Haqverdiyevanın, Q.Ə.Səfərovun, Q.S.Süleymanovun və s. əsərlərində lazımı səviyyədə tədqiq edilmişdir.

Sənaye müəssisələrində modernizasiya fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsinin tədqiqinin nəzəri-metodoloji aspektləri üzrə xarici ölkə alimləri Y.Şumpeter, B.Tviss, D.Bell, Y.B.Lençuk, S.M.Valdaydev, S.Y. Qlayzer, Y.A. Muravyova, N.D. Kondratyev, N.Nelson, V.İ.Kuşlin, A.A. Dinkin, N.İ.İvanova, A.A. Akimov, V.O. Kolosov, V.N. Perexodov, V.Y.Kolle, V.Abramov, Y.Kurenkov, Y.Elenova, P.Zalov, E.Smironov, F.Fatxudinov və başqaları dəyərli tədqiqat işləri aparmışdır. Müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsi ilə bağlı problemlər İ. Ansoff , R. Akoff, R. Conson, B. Kolas, D.

Kliland, D. Morisey, P. Perstner, D. Forrester kimi xarici müəlliflərin və başqalarının işlərində nəzərdən keçirilmişdir.

Bundan başqa, yuxarıda qeyd olunan problemlər maşınqayırma sənayesinin dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsi üçün yeni yanaşmaların işlənilib hazırlanmasını tələb edir.

Problemin aktuallığı, onun kifayət qədər nəzəri işlənilməməsi dissertasiya işinin mövzusunun, predmetinin, məqsədinin, məsələlərinin və tədqiqat strukturunun seçimini şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Azərbaycanın maşınqayırma sənayesi, o cümlədən uzun dövr ərzində neft maşınqayırmasının Suraxanı Maşınqayırma Zavodu və sənaye parkları tədqiqatın obyektini təşkil edir. Tədqiqatın predmetini maşınqayırma müəssisələrinin dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsi ilə bağlı olan təşkilati-iqtisadi mexanizmlərin yaradılması təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. İşin əsas məqsədi maşınqayırma sənayesinin üzləşdiyi mövcud problemlərin öyrənilməsi təcrübəsi əsasında onların fəaliyyətinin yüksəldilməsi üçün onun dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsi üzrə nəzəri, metodiki fərziyyələr və praktiki tövsiyələrin işləyib-hazırlamaqdan ibarətdir. Bu məqsədə çatmaq üçün tədqiqat işinə aşağıdakı konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

- Milli və xarici ədəbiyyatda, təsərrüfatçılıq praktikasında mövcud yanaşmaların tədqiqi əsasında “maşınqayırma sənayesinin iqtisadi inkişafının dayanıqlı mexanizmləri” anlayışının mahiyyət və məzmununu müəyyən etmək;
- Müasir şəraitdə sənaye sahələrinin dayanıqlı iqtisadi inkişafını müəyyən edən amil və şərtlərin tədqiqi;
- Maşınqayırma sahələrinin dayanıqlı və rəqabətədavamlı iqtisadi inkişafının təhlili üçün yeni metodiki yanaşmalar təklif etmək;
- Maşınqayırma sənaye sahələrinin iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin başlıca strateji istiqamətlərini müəyyən etmək.
- Müasir innovasiyaların tətbiqi imkanlarını müəyyən etmək.
- sənaye sahələrinə investisiya perspektivlərini müəyyənləşdirməsi.
- Kadr potensialının sahənin inkişafına potensial təsiri.
- İşğaldan azad olunan ərazilərin sənaye potensialının müəyyənlişməsi və inkişaf strategiyasının müəyyənlişdirilməsi

Tədqiqat metodlarını – müasir iqtisadi nəzəriyyələr, baxılan məsələlər üzrə milli və xarici təcrübə, monoqrafiyalar, dövrü nəşrlərin materialları təşkil edir. Tədqiqat işi sistemli yanaşma üsulları əsasında aparılmışdır. Yəni, qarşıya qoyulmuş məsələlərin həlli üçün statistik, məntiqi analiz, ekspert qiymətləndirmələri və riyazi modelləşdirmədən istifadə olunmuşdur. Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin və digər qurumların faktiki materialları, müvafiq sahələrin idarəetmə orqanlarının, əlaqədar elmi-tədqiqat müəssisələrinin statistik məlumatları, hesabatları və tədqiq olunan sənaye müəssisələrindən toplanmış materiallar, dövrü mətbuat, jurnallar və bu istiqamət üzrə “İnternet” məlumatları təşkil edir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

- maşınqayırma sənayesinin istehsal fondlarının modernizasiya fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsinin nəzəri-metodoloji aspektlərinin tədqiqatı;

- tədqiq edilən sahənin dayanıqlı iqtisadi inkişafını təyin edən amil və şərtlərin onların yaranma mənbəyinə, müəssisə tərəfindən təsir dərəcəsinə və amillərin təsir istiqamətinə görə təsnifatı;

- maşınqayırma sənayesinin müəssisələrinin mövcud potensialını müəyyən edən əsas makroiqtisadi göstəricilərin təhlili;

- sənaye parklarının inkişaf göstəricilərinin kompleks təhlili;

- sənaye parklarının idxal potensialını müəyyənləşdirilməsi;

- sənaye sahələrinin GZİT təhlili əsasında müəyyənləşən təhlükə amillərinin zəiflədilməsi istiqamətləri;

- maşınqayırma müəssisəsinin dayanıqlılığının təhlili alqoritminin tərtibi;

- maşınqayırma müəssisələrinin dayanıqlı iqtisadi inkişaf strategiyasının formalaşdırılması üzrə onların mürəkkəb maşın-texniki məhsul bazarında fəaliyyət xüsusiyyətlərini nəzərə alan metodiki tövsiyələr və ssenari yanaşmaların müəyyənləşdirilməsi;

- maşınqayırma sənayesinin istehsal həcmi müəyyən edən amillərin təsir dərəcəsi müəyyən edən modelin tərtibi;

- dayanıqlı iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətləri;

- işğaldan azad olunan ərzailərdə maşınqayırma sənayesinin formalaşmasını müəyyən edən amillərin təhlili;

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- “dayanıqlı iqtisadi inkişafı” anlayışı istifadə olunan bütün istehsal resurslarının səmərəli artımı və keyfiyyət yüksəlişi şəraitində onun istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin kəmiyyət və keyfiyyət nəticələrinin sabit artımı ilə xarakterizə olunan inkişaf kimi formalaşdırılmışdır. Maşınqayırma istehsal fondlarının modernizasiya fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsinə uyğun olaraq nəzəri-metodoloji aspektləri bazarın tələbatına uyğun olaraq, kompleks şəkildə tədqiq edilməsinə üstünlük verilmişdir

- Sahənin dayanıqlı iqtisadi inkişafını təyin edən amil və şərtlərin onların yaranma mənbəyinə, müəssisə tərəfindən təsir dərəcəsinə və amillərin təsir istiqamətinə görə təsnifatı hazırlanmışdır.

- Maşınqayırma müəssisələrinin dayanıqlı iqtisadi inkişaf strategiyasının formalaşdırılması üzrə onların mürəkkəb maşın-texniki məhsul bazarında fəaliyyət xüsusiyyətlərini nəzərə alan metodiki tövsiyələr və ssenari yanaşmaları işlənib-hazırlanmışdır;

- Maşınqayırma sənayesi müəssisələrinin istehsal həcmi müəyyən edən amillərin təsir dərəcəsi müəyyən edən model qurulmuşdur.

- Maşın və avadanlıqlar bazarında satışın stimullaşdırılması üçün strategiya işlənib hazırlanmışdır.

- Təhlil edilən sahələrinin iqtisadi inkişaf və istehsal dayanıqlılığının təhlili alqoritmi işlənib hazırlanmışdır

- Sənaye sahələri üzrə dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsinin əsas strateji istiqamətləri problemlərin sistemləşdirilməsi əsasında aşağıdakı prinsiplər üzərində müəyyən olunmuşdur

- Sənaye parklarının ixrac potensiallarının stimullaşdırılması istiqamətində tədqiqatlar aparılmış.

- İşğaldan azad olunan bölgələrin sənaye imkanları tədqiq edilərək yeni sənaye imkanlarının formalaşma istiqamətləri təklif edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. İşdə xülasə edilən və nəzəri əsaslandırılan nəticələr, müddəalar və təcrübi əhəmiyyətli təklif və tövsiyələr maşınqayırma sənayesinin inkişafı, rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı, dayanıqlılığının təminatı, sahənin inkişafına mane olan amillərin müəyyən edilməsində, sahənin mövcud vəziyyətinin tədqiq olunan istiqamətdə ayırd edilməsində baza kimi əhəmiyyət kəsb

edir. Tədqiqatın əsas müddəaları maşınqayırma sənayesinin inkişaf mərhələsində, rəqabətqabiliyyətliliyin artırılma prosesində, bazara daxil olmaq üçün iqtisadi-texniki parametrləri yüksək olan istehsal edilə biləcək məhsulların müəyyənəlməsində, daxili bazara məhsulların marketinqinin təşkilində, bu sahənin problemlərinin tədqiqində, sadalanan sahənin məqsədli inkişaf proqramlarının və digər sənədlərin tərtibində, sənaye sahələri istiqamətində kadr hazırlanması və təhsil prosesinin müxtəlif pillələrində istifadə edilə bilər.

Qeyd edilənlər yekunlaşmış dissertasiya işinin nəzəri və təcrübi əhəmiyyətinin göstəricisi hesab edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin mövzusu üzrə iddiaçının 21 elmi əsəri, o cümlədən 8 məqalə, 13 konfrans materialı, onlardan 3 məqalə və 1 konfrans materialı xaricdə Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi jurnallarda dərc olunmuşdur. Tədqiqatın əsas müddəaları Müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının qiymətləndirilməsi metodları (AMEA-nın xəbərləri, 2014), Müəssisənin dayanıqlı inkişaf strategiyasının formalaşdırılması yolları (AMEA-nın iqtisadiyyat institutu, 2014), Sənaye müəssisələrinin rəqabətədavamlı və dayanıqlı iqtisadi sisteminin fərmalaşması mexanizmləri (ADNSU, 2016), Проблемы устойчивого развития предприятий нефтяного машиностроения Азербайджана и инновационные пути их решения (Ukrayna 2017), Инвестиционные проблемы устойчивого экономического развития нефтяных машиностроительных предприятий Азербайджана (Rusiya 2017), Defining directions of economic development policy of Karabakh region (USA 2021) adlı məqalələri dərc olunmuşdur.

Bundan əlavə, iddiaçının ölkənin inqisadi inkişafında dövlətin innovasiya strategiyasının əsas istiqamətləri (Bakı 2014), Теоретические методологические основы инновационных кластеров в промышленности (Rusiya 2014), Müasir dövrdə sənaye müəssisələrinin dayanıqlı və davamlı iqtisadi inkişafının tədqiqi. (Auditorlar Palatası, 2017), Müəssisənin dayanıqlı innativ inkişaf modelinin yaradılmasına yolları (ARDİA, 2015), Qarabağ regionunun iqtisadi inkişaf siyasətinin müəyyənədicisi istiqamətləri (Odlar Yurdu Universiteti, 2021) mövzusunda konfrans materialları dərc olunmuşdur. Araşdırmanın nəzəri-metodoloji aspektlərinin və praktiki

tövsiyələrinin istifadəsi müəssisənin idarəetmə orqanlarına onun dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsi sahəsində quruculuq tədbirlərini qəbul etməyə imkan verir. İşin əhəmiyyəti müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişaf nəzəriyyəsinin sonrakı inkişafında və tədqiqatın maşınqayırma müəssisəsinin dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsi üzrə konkret metodiki tövsiyələrə kimi çatdırılmasındadır. Elmi işin nəticələri öz istifadəsini “Suraxanı Maşınqayırma Zavodu”-nün fəaliyyətində tapmışdır.

Elmi işinin əsas nəzəri və praktiki nəticələri maşınqayırma sektoruna daxil olan müəssisələr üzərində aparılmışdır. Araşdırmanın materialları Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin “Müəssisənin iqtisadiyyatı” və “Makro-mikro iqtisadiyyat” fənləri üzrə mühazirələrin oxunmasında istifadə olunur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Neft və Sənaye Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, 9 paragraf, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş 17392 işarə, I fəsil 47146 işarə, II fəsil 87469 işarə, III fəsil 48034 işarə, nəticə 12741 işarə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 13245 işarədən ibarətdir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi 249560 işarədən ibarətdir. Cədvəllər, şəkillər, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və əlavələr istisna olmaqla dissertasiyanın işarə sayı 212782-dir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyektini və predmeti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, tədqiqatın elmi yeniliyi, onun nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobeiasiyası və tətbiqi, işin ümumi həcmi şərh olunmuşdur.

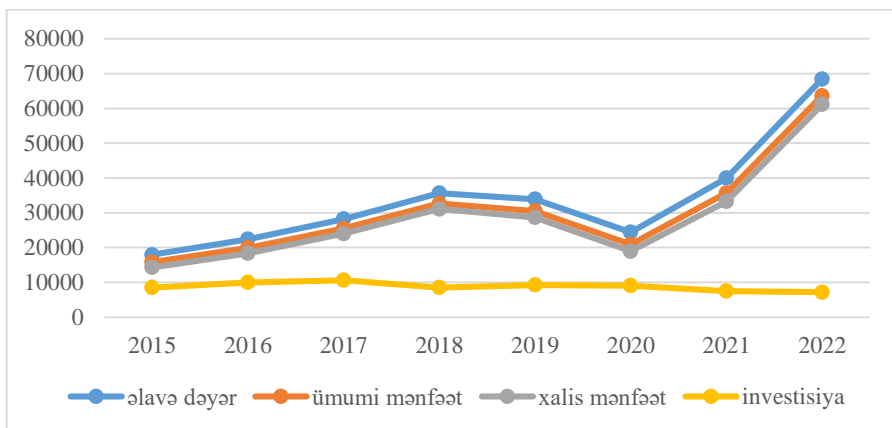
Sənaye müəssisələrinin iqtisadi inkişafının nəzəri və metodoloji aspektlərinə həsr olunmuş **birinci fəsildə**, ilk növbədə sahənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının nəzəri və metodoloji əsasları və onun spesifik xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir. Burada dayanıqlı

iqtisadi fəaliyyətin sahənin inkişafına təsir səviyyəsi və onun rəqabətədavamlılığının artırılmasında rolu müəyyənləşdirilir.

Dayanıqlı iqtisadiyyatın müəssisələr üzrə əldə ediləcəyi son göstəricilər barədə tədqiqatlar aydın şəkildə göstərilmişdir. Bundan başqa müəssisənin iqtisadi inkişaf mexanizmləri haqqında bir çox alimlərin tədqiqat işləri burada geniş istifadə olunmuşdur.

Aparılmış tədqiqat müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişaf anlayışını yenidən müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bizim fikrimizcə, müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişafı altında bütün istifadə olunan istehsal resurslarının səmərəli artımı və keyfiyyət təkmilləşdirilməsi şəraitində onun istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi nəticələrinin sabit artımını başa düşmək lazımdır. Verilmiş anlayışın mövcud yanaşmalardan fərqi, birincisi, müəssisənin fəaliyyətinin iqtisadi nəticələrinin artımı, ikincisi, nəinki maliyyə, həmçinin istehsal resurslarının səmərəli artımı, üçüncüsü, onların keyfiyyət təkmilləşdirilməsi zərurətində diqqətin cəmləşdirilməsindədir. Əlbəttə, verilmiş anlayış həm də gələcək tədqiqatın (işin növbəti bölmələrində) həm müəssisə fəaliyyətinin iqtisadi nəticələrini, həm də bütün istifadə olunan istehsal resurslarının keyfiyyətcə yaxşılaşdırılması və səmərəli artımını adekvat xarakterizə edə bilən göstəricilərin seçimi üzrə aparılmasını nəzərdə tutur, lakin bizim fikrimizcə, o, müəssisələrin dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsi üzrə metodiki və praktiki fərziyyələri daha tam formalaşdırmağa imkan verəcək.

Sənaye sahələrinin iqtisadi inkişafının mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsinə həsr olunmuş **ikinci fəsildə**, ilk növbədə sənaye sektorunun makroiqtisadi göstəricilərinin təhlili həyata keçirilmişdir. Bu təhlil aşağıdakı qrafikdə öz əksini tapmışdır. Təhlil zamanı 2015-ci ildən 2018-ci ilə kimi sənayenin az meyllərlə inkişafı, 2018-2020-ci ildə əlavə dəyər, ümumi mənfəət və xalis mənfəət göstəriciləri üzrə azalma, 2021-2022-ci ildə isə əsas kapitalla investisiya qoyuluşları azalsada əlavə dəyər 68434,7 mln manata, ümumi mənfəət 63681,8 mln manat, xalis mənfəət isə 61154,5 mln manata qədər artmışdır. Ölkə iqtisadiyyatında sənayenin payı əlavə dəyər göstəricilərinə görə 2022-ci ildə 51.1 %-ə, ümumi mənfəət göstəricisinə görə 65.9%-ə, xalis mənfəət üzrə isə 67.3%-ə qədər artmışdır. Əsas kapitalla investisiyalar isə ölkə üzrə 40.1 % təşkil etmişdir.

Qrafik 1. Sənaye sektorunun makroiqtisadi göstəriciləri

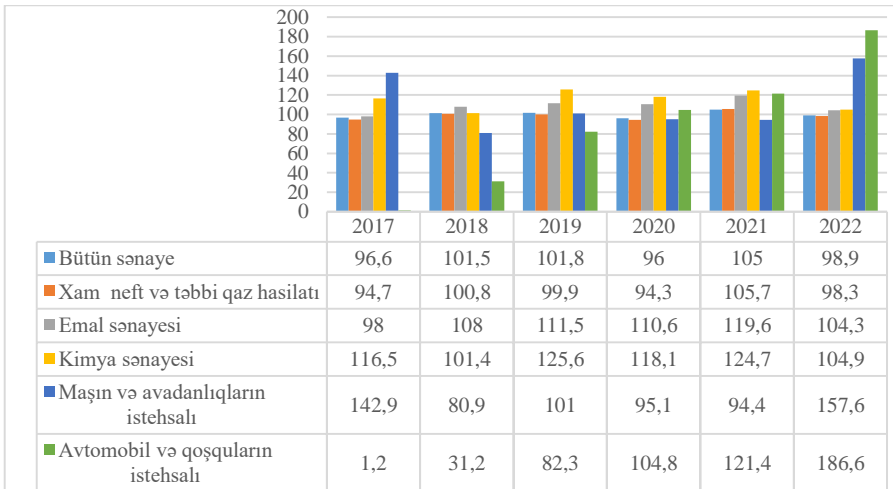
Mənbə: Müəllif tərəfdən tərtib olunmuşdur.¹

Statistik məlumatları tətqiq edərək müşahidə etmək olar ki, ölkəmizdə sənaye sahələri içərisində neft avadanlıqları və maşınqayırma sahələrinə aid müəssisələrin sayı və burada çalışanların sayında ümumi olaraq artım meylinin müşahidəsi görülmən işlərin və qəbul olunan dövlət proqramlarının verdiyi tövhədən xəbər verir.

2005-ci ildə sənaye sahələrinin cəmi sayı 2621, burada dövlət müəssisələrinin payı 645, özəl sektorun payı isə 1976, emal sənayesinin bütünlükdə payı 2010, maşın və avadanlıqlar istehsal edən sənaye müəssisələrinin sayı 58, avtomobil və qoşqular istehsal edənlərin sayı isə cəmi 6 dır. 2010-cu ildə isə bu göstərici bütün sənaye sahələri üzrə 2650, dövlət mülkiyyəti 549, özəl sektorun payı 2101, emal sənayesində isə azalma müşahidə olunaraq ümumi sayı 1909, maşın və avadanlıqlar istehsal edən sənaye müəssisələrinin sayı 72-ə qalxmış, avtomobil və qoşqular istehsal edənlərin sayı isə cəmi 7 müəssisə təşkil etmişdir. 2015-ci ildə isə sənaye sahələrinin cəmi sayı 2583, burada dövlət müəssisələrinin payı 577, özəl sektorun payı isə 2006, emal sənayesinin bütünlükdə payı 1778, maşın və avadanlıqlar istehsal edən sənaye müəssisələrinin sayı 59, avtomobil və qoşqular istehsal edənlərin sayı isə cəmi 5 müəssisə təşkil etmişdir. 2020-ci ildə

¹ Azərbaycan sənayesi Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Statistik məcmuə. Bakı, 2023. s. 11

isə sənaye sahələrinin cəmi sayı artıq 3389, burada dövlət müəssisələrinin payı 556, özəl sektorun payı isə 2833, emal sənayesinin bütünlükdə payı 2515, maşın və avadanlıqlar istehsal edən sənaye müəssisələrinin sayı 82, avtomobil və qoşqular istehsal edənlərin sayı isə 13-ə qalxmışdır. 2021-ci ildə sənaye sahələrinin cəmi 8.2 % artaraq 3689, dövlət müəssisələrinin sayı 564, özəl sektorda fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı isə 3125, emal sənayesi müəssisələri 2777, maşın və avadanlıqlar istehsal edən müəssisələr 84, avtomobil və qoşqular istehsal edənlərin sayı isə 12, sair nəqliyyat vasitələri istehsal edənlər 13, maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri müəssisələrinin sayı isə 252-ə çatmışdır. 2022-ci ildə bu göstəricilər ümumi sənaye müəssisələri üçün 4095, emal sənayesi üzrə 3130, maşın və avadanlıqları istehsal edən müəssisələr üzrə 92, avtomobil və qoşqular istehsal edən müəssisələr üzrə 14, sair nəqliyyat vasitələri üzrə 16, maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmirini həyata keçirən müəssisələr üzrə isə 309 olmuşdur. Burada dövlət müəssisələrinin payı 561, özəl sektorun payı isə 3534 müəssisə təşkil etmişdir.

Qrafik 2. İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sənaye məhsulunun həcm indeksləri

Mənbə: Müəllif tərəfdən tərtib olunmuşdur²

² Azərbaycan sənayesi Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Statistik məcmuə. Bakı, 2023. s. 18.

2020-ci ildə 2015-ci ilə nəzərən bütünlüklə sənaye sahəsində 10900.5 mln manat yəni 29.3 % artım, dövlət sektorunda 1873.7 mln.manat, 33.2% artım, özəl sənaye sahələrində ümumilikdə 9047.1 mln.manat, 32.1% artım,mədəncixartma sənayesində 6474 mlnşmanat, 29.4% artım, emal sənayesində 3967.9 mln.manat, 35.5% artım, kimya sənayesində 309.6 mln. manat, 46.8% artım, maşın və avadanlıqların istehsalında 63.3 mln manat, 25.2% artım, avtomobil və qoşquların istehsalında isə 30.7 mln. manat , 29.1% azalma müşahidə edilmişdir. Lakin trend təhlil göstərir ki, bəzi illərdə artım 2020-ci ilə nisbətən daha yüksək olmuşdur. Hətta avtomobil və qoşquların istehsalında da digər illərdə artım 2020-ci ildən daha yüksək, 2016 və 2018-ci ildə isə 2015-ci ildən yüksək gəlir əldə etmişdir. Lakin, 2021-2022-ci ildə bütün göstəricilər üzrə əvvəlki illərə nisbətdə yüksək artım müşahidə olunur. Hətta avtomobil və qoşquların istehsalı 2020-ci illə müqayisədə 42.4 %-ə qədər artım müşahidə olunur. Maşın və avadanlıqların istehsalında isə yenədə hər il artım müşahidə edilməkdədir.

Sənaye parklarında və məhəllərində təqdim edilən təşkilati imkanlar burada fəaliyyətin asanlaşmasına xidmət edir. Beləki, “bir pəncərə” prinsipi, texniki şərtlərin, icazələrin və lisenziyaların alınmasında köməklik göstərilməsi, konsaltinq xidmətləri və treninqlərin keçirilməsi, biznes tərəfdaşları və yerli idarəetmə oqranları ilə görüşlərin keçirilməsinin təşkili dəstəklənmə siyasətinin bir hissəsi kimi çıxış edir.

Sənaye zonalarına ümumilikdə layihə üzrə 6933.1 mln. manat vəsait qoyulmağı nəzərdə tutulur. Hal-hazır ki, dövrə qədər cəmi 6475.0 mln. manat vəsait investisiya edilmişdir. Bu ümumi məbləğin 93.4% ni təşkil edir. 2022-ci il üzrə 88.5 mln.manat vəsait bu istiqamət üzrə yerləşdirilmişdir. Gələcəkdə isə daha 458.1 mln.manat vəsaitin bu sahənin inkişafı üçün xərclənməsi nəzərdə tutulur.

Sənaye Zonalarının ixrac potensialından danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, burada daha çox Sənaye Parkları ixrac olunan məhsul istehsal edirlər. Beləki, sənaye zonaları üzrə ixracın ümumi həcmi 2883.7 mln.manat təşkil edir. Bu məbləğin 2883.3 mln.manatı sənaye parklarının 0.4 mln.manatı isə Neftçala Sənaye Məhəlləsinin üzərinə düşür. Sənaye parkları içərisində ən çox məhsul ixrac edən 2674

mln.manatla Sumqayıt Kimya Sənaye Parkıdır. Daha sonrakı pillədə 188 mln.manat məhsul ixrac edərək Mingəçevir Sənaye Parkı dayanır. 18.31 mln.manat məhsul ixrac edən Balaxanı Sənaye Parkı xaricə məhsul satanlar sırasındadır. Qaradağ Sənaye Parkı isə 3 mln.manatlıq məhsul ixracı həyata keçirmişdir.

2021-ci ildə sənaye zonalarının ixrac həcmi cəmi 959.3 mln.manat təşkil etmişdir. Sumqayıt Sənaye Parkının ixrac etdiyi məhsulun həcmi 877 mln. manat, mingəçevir Sənaye Parkının ixrac etdiyi məhsul 77 mln. manat, Balaxanı Sənaye Parkının ixrac etdiyi məhsul 5.25 mln. manat təşkil etmişdir.

2022-ci il üzrə sənaye zonalarının cəmi ixrac həcmi 13% artmaqla 1083.7 mln.manat təşkil edib. Burada Sənaye Məhəllərindən yalnız Neftçala Sənaye Məhəlləsinin 0.4 mln. manat ixrac məhsulu mövcuddur. 1083.4 mln manat isə sənaye parklarının payına düşür. Sumqayıt Sənaye Parkı əvvəlki ilə nisbətdə 17.8% artmaqla 1033.3 mln.manatlıq ixrac məhsulu, Mingəçevir Sənaye Parkı 2021-ci ilə nisbətdə 42.9% artmaqla 44.0 mln. manat ixrac məhsulu, Balaxanı sənaye Parkı isə əvvəlki ilə nisbətdə 15.4% artımla 6.06 mln. manatlıq ixrac məhsulu istehsal etmişdir (cədvəl 1).

Cədvəl 1.

Sənaye parkları üzrə ixracın həcmi və qeyri-neft sektorunda payı

No	Sənaye parkları	2020-ci il üzrə mln. manatla	2021-ci il üzrə mln. manatla	2022-ci il üzrə mln. manatla	Qeyri-neft sektoru ixracında payı, % lə
1	Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı	336.7	877.0	1033.3	28.1
2	Mingəçevir Sənaye Parkı	15.0	77.0	44	1.2
3	Balaxanı Sənaye Parkı	1.7	5.25	6.06	0.2
4	Qaradağ Sənaye parkı	3.1	-	-	0.8
5	Neftçala Sənaye Məhəlləsi	-	-	0.38	0.0

Mənbə: Müəllif tərəfdən tərtib olunmuşdur.³

Maşınqayırma sənayesi sahələrinin istehsal göstəricilərini nəzərdən keçirən zaman müəyyən olunur ki, 2020-ci ildə 352,3 mln. manatlıq, 2021-ci ildə isə 430.7 mln. manatlıq məhsul istehsal edilmiş, əvvəlki

³ www.economiczones.gov.az

illə müqayisədə sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı 47,0%, avtomobil, qoşqu və yarımqoşquların istehsalı isə 35,7% artmış, maşın və avadanlıqların istehsalı 5,1% azalmışdır. Hesabat ilində əvvəlki ilə nisbətən 42,5% az 4,3 min ədəd ştanqlı quyu nasosları, 76,9% az 42,4 ton fəvvarə armaturu, 65% az 170 ədəd mancanaq dəzğahı, 72,1% az 4,4 min ədəd odsöndürən, 93,6% az 35 ədəd maye üçün nasoslar istehsal edilmişdir.

Avtomobil istehsalı sahənin mühüm müəssisələrindən olan Gəncə Avtomobil Zavodunun 2020-ci ildə fəaliyyəti davam etdirilmiş, 36,7 mln. manatlıq məhsul istehsal olunmuşdur. Zavodda il ərzində 300 ədəd MTZ traktor və 19 ədəd MTZ qoşqu, 101 ədədxüsusi təyinatlı KAMAZ avtomobilləri, 40 ədəd kombayn, 2 ədəd MAZ avtobus, 1 ədəd xüsusi təyinatlı MAZ avtomobili, 9 ədəd traktor üçün avadanlıqlar, 45 ədəd məişət tullantıları konteyneri, 13 ədəd tibbi konteyner istehsal edilmişdir. Burada istehsal edilən müxtəlif markalı “Belarus” traktorlar əsasən ölkənin kənd təsərrüfatının ehtiyaclarına yönəldilir. İstehsala başladığı dövrdən müəssisədə 11,3 mindən artıq traktorun buraxılışı həyata keçirilmişdir.

Ölkədə avtomobil istehsalının digər müəssisələri tərəfindən də məhsul buraxılışı davam etdirilmişdir. Belə ki, Neftçala və Naxçıvan avtomobil zavodlarında müvafiq olaraq 1832 ədəd “Khazar” və 101 ədəd “Nazlifan” markalı minik avtomobilləri istehsal edilmişdir. Bundan başqa, Hacıqabul Sənaye Məhəlləsində “Azərmaş” ASC-nin Rusiyanın “QAZ Qrup” şirkəti ilə birgə həyata keçirdiyi layihə üzrə dəyəri 14 mln. manat olan və ildə 1000 avtomobil istehsal gücünə malik zavodun inşası yekunlaşdırılmış, avadanlıqlar quraşdırılmışdır.

Bakı Gəmiqayırma Zavodu 2020-ci ildə fəaliyyətini davam etdirərək, “Azərbaycan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi” QSC-nin sifarişində iki ədəd “RoPax” tipli nadir bərə gəmisinin və üç ədəd neft tankerinin inşasını, 12 ədəd gəmilərin və platformaların yenilənməsi və təmirini, BP Exploreyşn (Şah Dəniz) Limited şirkətinin sifarişində boruların qəbulu, saxlanması və yüklənməsi layihəsinin icrasını davam etdirmişdir. Zavod 2020-ci ildə “Azərbaycan” bərə gəmisini sifarişçiyə təhvil vermiş, digər bir ədəd bərənin və iki ədəd tanker mərhlələrlə təhvilini, daha bir ədəd tanker inşasının isə 2022-ci ilin sonuna tamamlanmışdır.

Mingəçevir şəhərində yerləşən “Azneftmaş” ASC il ərzində fəaliyyətini davam etdirərək 4,1 mln. manatlıq 5 ədəd manca naq dəzğahı CKD-3, qaldırıcı qurğu (YIT1-50), 11 ədəd 25 kubmetr (25 tonluq) çənlər, 8 ədəd 40 kubmetr (40 tonluq) çənlər, qaldırıcı qurğu LPT-8 və s. maşınqayırma məhsulları istehsal etmiş, əlaqəli xidmətlər göstərmişdir.

Əsas tədqiqat obyektimiz olan Suraxanı Maşınqayırma Zavodunun səmərəlilik göstəricilərini təhlil edərkən 2021-ci ildə 284 min 80 manat xalis mənfəəti olan müəssisənin, 2022-ci ildə xalis mənfəəti 2021-ci ilə nisbətən 32.5% artaraq 376 min 384 manat təşkil etməsi nəzərə çarpır. Suraxanı Maşınqayırma Zavoduna tətbiq edilən rekastruksiya, investisiya tədbirlərindən sonra özəlləşdirilmə üçün təklif edilməsi gözlənilir (cədvəl 2).

Cədvəl 2.

Suraxanı Maşınqayırma Zavodunun səmərəlilik göstəriciləri min. manat

Göstəricilər	2018	2019	2020	2021	2022
Əsas əməliyyat gəlirləri	5921400	8729398	4128170	5788775	7685093
Vergilər	75349	167240	88110	71021	94096
Mənfəət	89912	668962	440549	284080	376384
Bölişdürülməmiş mənfəət	1525123	117248	225847	194183	249567
Xüsusi fondlar	4377213	4744914	4744914	4744914	4744914
Ehtiyat fondları	1538526	1854037	3205746	3156272	4489245

Mənbə: Müəllif tərəfdən tərtib olunmuşdur.⁴

Hesabat dövründə əsas əməliyyat gəlirləri 7 milyon 685 min təşkil edən zavodun əməliyyat xərcləri 5 milyon 995,7 min manata bərabər olub. Bu dövrdə zavodun ümumi mənfəəti 1 milyon 689.3 min manat olub ki, bu rəqəm 2021-ci illə müqayisədə 21.5% çoxdur. “Suraxanı maşınqayırma zavodu” ASC 94 min 96 manat mənfəət vergisi ödəyib. 2022-ci ildə zavodun pul vəsaitlərinin həcmi ciddi şəkildə azalıb. Belə ki, ötən il zavodun pul vəsaitlərinin həcmi 79 dəfə azalaraq 49 min 509 manat təşkil edib. 2021-ci ilin sonunda zavod 3 milyon 923 min 103 manat vəsaitə malik idi.

2022-ci ildə “Suraxanı maşınqayırma zavodu” ASC-nin cəmi

⁴ Suraxanı Maşınqayırma Zavodunun maliyyə hesabatları

aktivləri 2021-ci illə müqayisədə 0.9% azalaraq 9 milyon 814 min manat təşkil edib. Bu dövrdə öhdəliklərin həcmi isə 2.9% azalaraq 4 milyon 762,4 min manata bərabər olub.

2023-cü il yanvar ayının 1-nə “Suraxanı maşınqayırma zavodu” ASC-nin cəmi kapitalı 5 milyon 51.5 min manat təşkil edib. Hal hazırda müəssisədə 359 nəfər işləyir.

Sənaye müəssisələrinin dayanıqlı iqtisadi inkişafının qiymətləndirilməsinin əsas modelinin işlənilməsi adlanan **üçüncü fəsilə**, müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişaf xarakteristikalarının tədqiqi zamanı onun maliyyə dayanıqlılığı ənənəvi metodika, xüsusilə də müəssisənin balansının ümumi xarakteristikasının öyrənilməsi ilə, maliyyələşmə mənbələrinin dövriyyə vəsaitləri ilə təminatlılığın likvidlik analizi ilə, maliyyə əmsallarının, rentabelliliyin və işgüzar aktivliyin analizi ilə qiymətləndirilməlidir.

Beləliklə, maşınqayırma müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişaf xarakteristikalarının təhlilinin ümumi sxemini aşağıdakı şəkildə təqdim etmək olar.

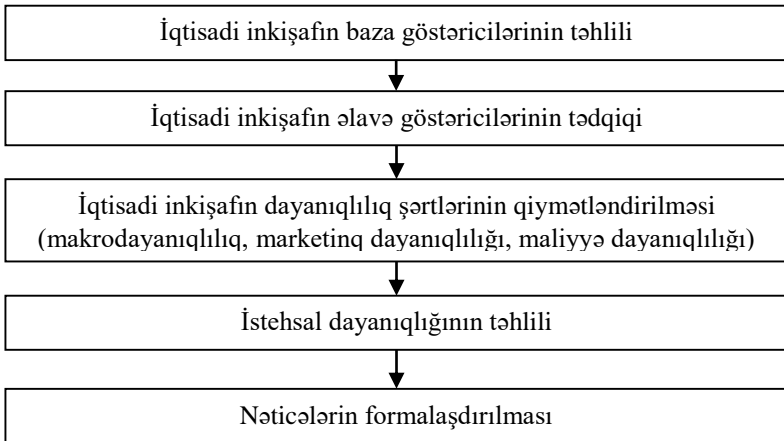
Birinci mərhələdə müəssisənin inkişaf xarakteristikalarını, onun istiqamətini, dəyişmə sürətini tədqiq etmək lazımdır. Bunun üçün baza meyar göstəricisini (satış həcminin dinamikası) və əlavə göstəricilər sırasını gəlir, müəssisənin rentabelliliyini araşdırmaq məqsədə uyğundur. Verilmiş blok müəssisənin inkişaf vektorunu qiymətləndirməyə və ona ümumi xarakteristika verməyə imkan verir.

Hər bir inkişaf müəyyən şərtlərə əsaslanmalıdır. Buna görə də iqtisadi inkişafın və analizin bloklarının (sahənin makrodayanıqlılığının tədqiqi; müəssisənin maliyyə, marketinq dayanıqlılığının analizi) mövcudluğunun şərtlərinin qiymətləndirilməsi zərurəti ortaya çıxır.

Təqdim olunmuş yanaşmanın fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, istehsal dayanıqlılığı təhlili təhlilin ayrıca bir xüsusi əhəmiyyətli blokuna daxil edilmişdir. Bu onunla bağlıdır ki, bu blokun bir çox göstəriciləri (həcm, struktur, vəziyyət, əsas fondların dinamikası, əmək vasitələrinin mövcudluğu, tərkibi və hərəkəti və s.) müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının təkcə retrospektiv xarakteristikalarını deyil, həmçinin də proqnozunu müəyyənləşdirir.

Təhlilin verilmiş sxemi müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişafını xarakterizə edən göstəricilər sistemini formalaşdırmağa imkan verir.

Yuxarıda qeyd olunan bloklara görə qruplaşdırılmış verilmiş göstəricilər sistemi sxem 1-də təqdim olunmuşdur.

Sxem 1. Maşınqayırma müəssisəsinin dayanıqlı iqtisadi inkişafın təhlil alqoritmi

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

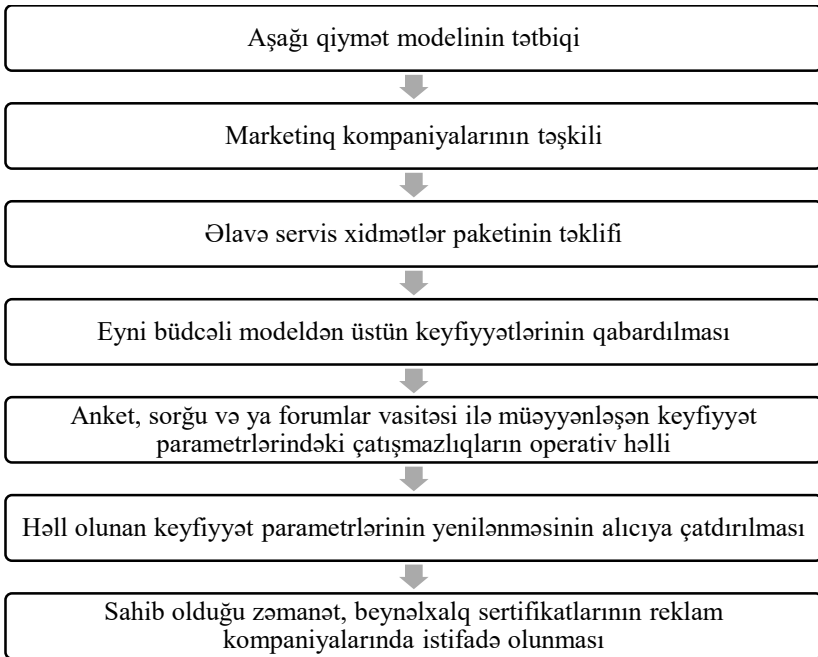
Cədvədə verilmiş göstəricilərin başlıca xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, dayanıqlılığın şərtləri, bizim fikrimizcə, məhsul istehsalının, gəlirin həcmnin, əmtəə istehsalının artım meyllərinin (həm zəncirvari, həm də bazis), əsas və dövriyyə kapitalının, orta siyahı sayının artım meyllərinin xalis göstəricilərinin aid olduğu inkişaf xarakteristikaları ilə tamamlanmışdır. Bizim fikrimizcə, məhz bu göstəricilər inkişafın istiqamətini kifayət qədər dolğun xarakterizə edir.

Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyi və dünya praktikasında maşınqayırma sahələrinin inkişaf meyllərinin izlənməsi son nəticədə bu sahəyə dövlət dəstəyi, maliyyə sənaye qruplarının iştirakı, və yeni texnologiyaların tətbiqi ilə yüksək irəliləyişin əldə olunmasının mümkünlüyü labüd edir. Çünki sahənin modernizasiyası üçün vacib amillər məhz bunlardır.

Aşağıdakı cədvəldə yazılan fikirlərin əsasında məhsulun satışının stimullaşdırılması barədə alqoritm təklif edilmişdir.

Bu kimi məhsulları əldə edən zaman insanların maksimum rəşional qərar verməsini nəzərdən qaçırmaq olmaz ona görə də məhsulun satışının stimullaşdırılması zamanı məhsulun əsas keyfiyyət

göstəricilərinin qabardılması və ya əsas keyfiyyət göstəricilərində meydana çıxan hansısa nasazlıqların tez aradan qaldırılmasına nail olmaq və daha keyfiyyətli məhsul bazara çıxarmaq vacib məsələdir. Alıcının məhsulun hansı parametrlərindən daha çox narazı olduğunu aşkara çıxarıb onun üzərində fokuslanmaq müasir dövrdə məhsul barədə açılan formalarda daha az mənfi fikrin səslənilməsinə səbəb olacaqdır. Çünki, son dövrlər sosial şəbəkələrdə reklamlarda savayı həm də müəyyən məhsulların istifadəçilərinin iştirakı ilə müəyyən formalar açılır. Bu kimi formaların təşkilatçıları kimi bəzən istehsalçılar özü çıxış edir. Bu formalarda müzakirə olunan məhsulun keyfiyyət parametrləri rəşional qərar qəbul edilən zaman da çox vacib informasiya mənbəyinə çevrilir. Məhz bu formalardan toplanan informasiya əsasında məhsulun keyfiyyət parametrlərin dəyişikliklər etmək və bu dəyişiklikləri alıcıya təqdim etmək müsbət istiqamətdə məhsulun inkişafı barədə siqnallar ötürəcəkdir.

Sxem 2 Maşın avadanlıq bazarında satışın stimullaşdırılması strategiyasının algoritmi.

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Bildiyimiz kimi bəzi məhsulların istehsalı üçün konkret bəzi sertifikatlara, lisenziyalara malik olmaq şərti mövcuddur. Bəzən istehsalçılar müəyyən xarici sərgilərdə iştirak zamanı da beynəlxalq sertifikatlar əldə edirlər. Reklam kompaniyalarında bu cür sertifikatların istifadəsi, rəsmi saytında bu sertifikatların iri başlıqlar altında təqdim edilməsi də alıcının qərar verməsinə təsir edən amillərdəndir.

Tədqiqatlar göstərir ki, maşınqayırma müəssisələrinin, həmçinin bütünlükdə maşınqayırma sahələrinin iqtisadi inkişafının əsas göstəricisi kimi 1) Məhsul istehsalı həcmi (Y1) və 2) maşınqayırma sahələrində istehsal olunan bütün məhsulların məcmu həcmi (Y2) götürə bilərik. Y2 göstəricisindən ona görə istifadə edəcəyik ki, belə müəssisələrdə maşınqayırma məhsulları ilə yanaşı digər yardımçı və ya aralıq məhsul istehsalı da həyata keçirilir. Kobb-Duglas funksiyasına əsasən həm Y1, həm də Y2 göstəriciləri əsasən əsas kapitaldan (K), əməkdən (L) və texnologiyadan (A) asılı olur:

$$Y1_t = A * K_t^\alpha * L_t^{1-\alpha} \quad (1)$$

Əlbəttə müasir iqtisadi artım nəzəriyyələri sübut edir ki, istehsal həcminə təsir edən digər amillər də var. Məsələn, sahibkarlıq, dövlət idarəetməsi, iqtisadiyyatın liberallığı, menecment və sair amillər də istehsal həcminə təsir edir. Biz burada əməyin kəmiyyət göstəricisi kimi 1) maşınqayırma sahəsində fəaliyyət göstərən işçilərin əmək haqlarının nominal həcmi (x1); 2) əsas kapitalın kəmiyyət göstəricisi kimi əsas fondların dəyərini (x2); 3) Dövrüyyə vəsaitlərinin həcmi (x3); 4) Əsas kapitala investisiyaların həcmi (x4); 5) Texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər (x5) götürülüb. Qeyd edək ki, bu göstəricilər üzrə məlumatlar Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin statistik bazasından əldə edilmişdir.

Y1 və Y2 göstəriciləri ilə X1, X2, X3, X4 və X5 göstəriciləri arasındakı əlaqəni empirik hesablamalarla müəyyən etməzdən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, əsas kapitala investisiyaların həcmi (x4) istehsal həcminə təsiri mexanizmi elə əsas kapital vasitəsilə reallaşır. Həmçinin maşınqayırma sektorunda çalışan mütəxəssislərin bilik və bacarıqlarının kəmiyyət göstəricisi hesab edilə bilən insan kapitalı amili də əmək haqlarının ümumi həcmində yer alıb. Ona görə də biz iki variantda hesablamaların aparılmasını məqbul hesab edirik.

Birincisi, bu göstəricilər arasında xətti sadə reqressiya analizləri vasitəsilə qısamüddətli əlaqələrin müəyyən edilməsidir. İkincisi isə, Kobb-Duglas funksiyasında əks olunan əsas göstəricilərin modelə daxil edilməsi və loqarifləmə vasitəsilə çoxdəyişənli reqressiya əlaqəsinin müəyyən edilməsidir. Beləliklə, biz aşağıdakı modellərdən istifadə edəcəyik:

$$Y1_t = \beta1_1 + \beta1_2 * X1_t + u1_t$$

$$\dots$$

$$Y6_t = \beta6_1 + \beta6_2 * X6_t + u6_t \quad (2)$$

Qeyd edək ki, (2) tənlikləri üzrə cüt reqressiya əlaqələrinin axtarılması tənliklərə daxil olan zaman sıralarının stasionarlığından asılıdır. Zaman sıralarının stasionarlığının hesablanması zamanı vahid kök testindən (və ya Dickey-Fuller testindən) istifadə edəcəyik. Bu zaman stasionarlığın yoxlanılması 1) səviyyə; 2) birinci fərq üçün hesablanacaq. Hər iki hal üçün isə a) həm kəsişmənin, həm də trendin olmadığı; b) kəsişmənin olduğu, lakin trendin olmadığı; c) həm kəsişmənin, həm də trendin olduğu hallar üçün yoxlanılacaq. Nəzərə almaq lazımdır ki, sadə reqressiya əlaqəsində H_0 hipotezinin ödənilməməsi və determinasiya əmsalının yüksək olması, həmçinin Durbin-Uatson əmsalının 2 ətrafında olması, hələ modelin adekvat olması demək deyil. Belə modeldə əlaqələr “yalançı” da ola bilər. Ona görə də biz reqressiya əlaqəsi axtarılan zaman sıralarının stasionarlığını da yoxlamalıyıq. Cədvəl 3-də $Y1_t$ və $Y2_t$ zaman sıralarının, həmçinin $X1_t$, $X2_t$, $X3_t$, $X4_t$, $X5_t$, və $X6_t$ zaman sıralarının stasionarlığı verilmişdir. Burada hər üç hal üçün, yəni a) kəsişmə və trendin olmadığı, b) kəsişmənin olduğu, trendin olmadığı və c) həm kəsişmənin, həm də trendin olduğu hal üçün $I(0)$, $I(1)$ və $I(2)$ dərəcəli stasionarlıq yoxlanılmışdır.

Beləliklə, cədvəldən görünür ki, yalnız $Y2_t$ zaman sırası kəm kəsişmənin, həm də trendin olduğu halda $I(0)$ dərəcədə stasionardır. $X5_t$ zaman sırası nə kəsişmənin, nə də trendin olmadığı halda, həmçinin kəsişmənin olduğu, lakin trendin olmadığı halda stasionardır. $X6_t$ zaman sırası isə kəsişmənin olduğu, lakin trendin olmadığı halda, həmçinin həm kəsişmənin, həm də trendin olduğu hallarda stasionardır. Tədqiqata daxil olan bütün göstəricilərin birinci fərqləri kəsişmənin və trendin olmadığı bütün hallarda stasionardırlar.

Cədvəl 3

Y1_t , Y2_t , X1_t, X2_t, X3_t, X4_t, X5_t, və X6_t zaman sıralarının stasionarlığı

	Səviyyə üçün			I-ci fərq üçün			II-ci fərq üçün		
	Kəsişmə və trend olub olmamağı(-;+)	Kəsişmə və trend olub olmamağı(-;+) (intercept)	Trend and intercept	Kəsişmə və trend olub olmamağı(-;+)	Kəsişmə və trend olub olmamağı(-;+) (intercept)	Trend and intercept	Kəsişmə və trend olub olmamağı(-;+)	Kəsişmə və trend olub olmamağı(-;+) (intercept)	Trend and intercept
Y1 _t	-	-	-	I(1)	I(1)	-	I(2)	I(2)	I(2)
Y2 _t	-	-	I(0)	I(1)	I(1)	-	I(2)	I(2)	I(2)
X1 _t	-	-	-	I(1)	I(1)	-	I(2)	I(2)	-
X2 _t	-	-	-	I(1)	-	-	I(2)	I(2)	I(2)
X3 _t	-	-	-	I(1)	I(1)	I(1)	I(2)	I(2)	I(2)
X4 _t	-	-	-	I(1)	I(1)	I(1)	I(2)	I(2)	-
X5 _t	I(0)	I(0)	-	I(1)	I(1)	I(1)	I(2)	I(2)	I(2)
X6 _t	-	I(0)	I(0)	I(1)	I(1)	-	I(2)	I(2)	-

Qeyd: müəllif tərəfindən eViews proqram paketi vasitəsilə hesablanmışdır

X2_t zaman sırası istisna olmaqla digər zaman sıraları kəsişmənin olduğu, trendin olmadığı hallarda da stasionardırlar. Bu zaman sıraları kəsişmənin və trendin olmadığı, həmçinin kəsişmənin olduğu, amma trendin olmadığı hər iki halda stasionardırlar.

Beləliklə, bu zaman sıralarının hansı hallarda stasionar olduğunu nəzərə alaraq, onlar arasındakı sadə reqressiya əlaqələrinin adekvatlığını yoxlaya bilərik. Y1_t x1_t, x2_t, x3_t, x4_t, x5_t, x6_t Zaman sıraları arasındakı sadə reqressiya analizlərinin nəticələri 2-ci cədvəldə verilmişdir. Əldə edilən nəticələrə əsasən Y1 zaman sırası ilə yalnız x5_t dir

Zaman sıraları arasında əhəmiyyətli reqressiya əlaqəsi mövcuddur. Y1 ilə x6_t arasındakı sadə reqressiya əlaqəsinin determinasiya əmsali çox kiçikdir və belə əlaqənin olması nəzərə alınmaya bilər (cədvəl 4).

**Y1 ilə digər göstəricilər arasındakı sadə reqressiya əlaqəsinin
nəticələri**

	(Əsas fondların dəyəri) mln. man	Dövriyyə vəsaitləri mln.man	Əsas kapitalla kummulyativ investisiyaların həcmi mln. man	Texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər mln. man
	X_{3t}	X_{4t}	X_{5t}	X_{6t}
R^2	0,7	0,8	0,4	0,004
Müşahidələrin sayı	16	16	16	16
β_1				
əmsal	-10,279	-30,771	100,533	151,720
Std error	29,745	22,018	26,073	37,173
t-Statistika	-0,342	-1,397	3,855	4,081
Prob.	0,734	0,184	0,0017	0,001
Müşahidələrin sayı	16	16	16	16
B_2				
əmsal	0,347	87,989	2,374	677,077
Std error	0,057	9,608	0,846	2766,886
t-Statistika	6,069	9,157	2,804	0,244
Prob.	0,0000	0,000	0,014	0,810
Durbin-Warson stat	1,4	1,2	0,765	0,402

Qeyd: müəllif tərəfindən eViews proqram paketi vasitəsilə hesablanmışdır.

Maşınqayırma müəssisələrində və bütünlükdə maşınqayırma sektorunda istehsal həcmnin əsas fondların həcmindən asılılığı qısamüddətli dövrdə mövcud olsa da bu zaman sıralarının stasionar olmaması belə nəticə çıxarmağa imkan verir ki, bu göstəricilər arasındakı asılılıq, əslində qısamüddətli dövr üçün deyil, uzunmüddətli dövr üçün keçərlidir. Eyni nəticəni dövriyyə vəsaitləri üçün və əsas kapitalla kummulyativ investisiyaların həcmi üçün də iddia etmək olar.

Yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz zaman sıralarının $I(1)$ və $I(2)$ səviyyələrdə stasionarlığı imkan verir ki, bu göstəricilər arasındakı cüt reqressiya əlaqələrinə də baxaq. Hesablamalar göstərir ki, bu göstəricilərin iki halda -a) kəsişmənin və trendin olmadığı, b) kəsişmənin olduğu, amma trendin olmadığı hallarda stasionar

olmasına baxmayaraq onlar arasında cüt reqressiya əlaqəsi mövcud deyil (cədvəl 5).

Cədvəl 5.

Y₂ ilə digər göstəricilər arasındakı sadə reqressiya əlaqəsinin nəticələri

		(Əsas fondların dəyəri) mln.man	Dövriyyə vəsaitləri mln.man	Əsas kapitala kummulyativ investisiyaların həcmi mln.man	Texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər mln.man
		X _{3t}	X _{4t}	X _{5t}	X _{6t}
Y ₂	R ²	0,79	0,75	0,64	0,022
	Müşahidələrin sayı	16	16	16	16
	β ₁				
	əmsal	6,931	6,488	181,182	288,484
	Std error	44,805	50,814	34,136	64,703
	t-Statistika	0,154	0,127	5,307	4,457
	Prob.	0,879	0,900	0,0001	0,0005
	Müşahidələrin sayı	16	16	16	16
	β ₂				
	əmsal	0,640	144,90	5,582	2731,282
	Std error	0,086	22,174	1,108	4816,004
	t-Statistika	7,425	6,534	5,035	0,567
	Prob.	0,000	0,000	0,0002	0,579
	Durbin-Warson stat	2.31	0,71	1,31	0,45

Qeyd: müəllif tərəfindən eViews proqram paketi vasitəsilə hesablanmışdır

Beləliklə, bu göstəricilər və ya onların birinci fərqləri arasında sadə reqressiya tənliyindən deyil, Kobb-Duglas funksiyasından istifadə etmək daha məqsədə uyğundur. Bu halda (1) tənliyinin hər iki tərəfini loqarifmləyərək,

$$\log Y_1 = \log A + \alpha * \log K + (1 - \alpha) * \log L \quad (3)$$

(3) tənliyi əsasında həm cüt, həm də çoxdəyişənli reqressiya əlaqələrinin hesablanması bu göstəricilər arasında ciddi əlaqənin

olduğunu deməyə əsas verir (cədvəl 6). Əsas nəticə ondan ibarətdir ki, maşınqayırma sektorunda istehsal həcmi əsas fondların dəyərindən, dövriyyə həcmindən, əsas kapitalla kummulyativ investisiyalardan pozitiv asılıdır.

Cədvəl 6

ΔY1 ilə bəzi göstəricilərin dəyişməsi arasındakı sadə reqressiya əlaqəsinin nəticələri

	Δx _{3t} (Əsas fondların dəyəri) mln. man	Δx _{4t} Dövriyyə vəsaitləri mln. man
R ²	0,004	0,49
Müşahidələrin sayı	16	16
β ₁		
əmsal	13,292	4,321
Std error	14,707	8,978
t-Statistika	0,903	0,481
Prob.	0,382	0,003
β ₂		
əmsal	0,049	82,240
Std error	0,212	22,830
t-Statistika	0,231	3,602
Prob.	0,820	0,003
Durbin-Warson stat	2,0	1,8

Qeyd: müəllif tərəfindən eViews proqram paketi vasitəsilə hesablanmışdır

Y1 ilə yuxarıda qeyd etdiyimiz göstəricilər arasındakı çoxdəyişənli reqressiya analizi də göstərir ki, onlar arasındakı əlaqəni aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

$$\text{LOG}(Y1) = \underset{0.160}{4,574} + \underset{0.166}{0,659} \text{LOG}(X4) + \underset{0.08}{0,223} \text{LOG}(X5\_1) \quad (4)$$

(4) çoxdəyişənli reqressiya əlaqəsinə əsasən iddia etmək olar ki, maşınqayırma sektorunda istehsal həcmi daha çox dövriyyə kapitalından və kummulyativ investisiya həcmindən asılıdır (cədvəl 7).

logY1 və bəzi göstəricilərin loqarifmi arasında multi regressiya əlaqəsinin nəticələri

Dependent Variable: LOG(Y1)				
Method: Least Squares				
Date: 07/10/22 Time: 01:09				
Sample: 2005 2020				
Included observations: 16				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LOG(X4)	0.659007	0.166149	3.966371	0.0016
LOG(X5_1)	0.222681	0.079982	2.784124	0.0155
C	4.573536	0.160345	28.52312	0.0000
R-squared	0.896734	Mean dependent var	5.663674	
Adjusted R-squared	0.880847	S.D. dependent var	0.514406	
S.E. of regression	0.177566	Akaike info criterion	-0.451592	
Sum squared resid	0.409884	Schwarz criterion	-0.306732	
Log likelihood	6.612739	Hannan-Quinn criter.	-0.444174	
F-statistic	56.44405	Durbin-Watson stat	1.554214	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Qeyd: müəllif tərəfindən eViews program paketi vasitəsilə hesablanmışdır

İşğaldan azad olunan bölgələrin sənaye göstəricilərinə nəzər yetirərkən ilk növbədə sənaye fəaliyyəti üçün qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayının təkcə Qarabağ iqtisadi rayonunda 2005 illə müqayisədə 2022-ci ildə 7 dəfəyədək artım olduğu müşahidə edilir. Sənaye məhsulunun 2010-cu il dəyəri 2005 illə müqayisədə 3.5 dəfə artmış, 2015-ci ildə isə 2010-cu illə müqayisədə 2 dəfə artım müşahidə edilərək 44700.1 min manata çatmışdır. 2018-ci ildə sənaye məhsulunun həcmi 2015-ci illə müqayisədə 2 dəfə artaraq 97485.4 min. manata çatmışdır. 2019-cü ildə 74 müəssisənin fəaliyyəti ilə 125602.5 min manatlıq məhsul istehsal edilmiş, bu isə əvvəlki illə müqayisədə daha 33 % artım deməkdir. 2020-ci ildə 78 müəssisənin istehsal etdiyi məhsul müharibə və pandemiyanın da təsiri ilə 9 % azalaraq 114680.1 min manata qədər azalsada, 2021-ci ildə həm istehsalçı müəssisələrin 85-ə qalxması həmdə artıq bu bölgəyə ayrılan investisiyalar nəticəsində 42% artaraq 194776.3 min manatlıq məhsul istehsal edilmişdir. Regionda sənaye fəaliyyəti göstərən müəssisələrin sayı 2022-ci ildə daha da artaraq 93 olmasına baxmayaraq cuzi azalma

sənaye məhsulunun dəyəri 193829.0 min. manat təşkil etmişdir. regionda sənayenin inkişaf meyillərinin işğaldan azad olunma ilə artımı açıq şəkildə müşahidə edilir. Planlaşdırılan investisiya qoyuluşlarının və qəbul edilən inkişaf proqramlarının tezliklə həm rekonstruksiya həm də iqtisadi inkişaf meyillərinin artmasında özünü göstərəcəyi aydın bəlli olur.

Tədqiqatın gedişində aşağıdakı nəticələr əldə edilmiş, elmi-təcrübi əhəmiyyətli təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür:

- Ölkəmizin maşınqayırma sənayesinin kompleks maliyyə-iqtisadi təhlili bu müəssisələrin əsas istehsal fondların bərpa edilməsi və istehsal prosesinin fasiləsizliyinin saxlanması üçün lazım olan xüsusi maliyyə resursları sahəsində ciddi çatmazlıqların olmasını göstərmişdir.

- Maşınqayırma sənayesi müəssisələrində əsas istehsal fondları texniki-texnoloji köhnəlməsi (fiziki və mənəvi aşınması) istiqamətində sabit meyil müşahidə olunur və bunun əsas səbəbi təzələnmə əmsalının aşağı olmasıdır.

- Ölkədə neft-mədən avadanlığının istehsalı sahəsində uzun illər ərzində toplanmış böyük təcrübə və mövcud olan elmi-texniki potensial milli neft maşınqayırmasının yeni texniki-texnoloji səviyyədə inkişaf etdirilməsi zərurətini şərtləndirir.

- Qeyd olunan istiqamətin müasirləşdirilməsi üzrə dövlət proqramının qəbul edilməsi, yüksək keyfiyyətli neft-mədən avadanlığın istehsalının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması milli neft və qaz maşınqayırmasının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına kömək göstərə bilər. Ölkədə istehsal oluna bilən neft-mədən avadanlığın xaricdən idxal edilməsi şəraitində bu kifayət qədər vacib amildir.

- Tədqiqatlar zamanı müəyyənləşən aşağı istehsal xərcləri ilə daxili tələbatın ödənilməsinə yönəldilmiş sadə konstruksiyalı kənd təsərrüfatı, tikinti, nəqliyyat vasitələrinin istehsalına başlanılması həm mövcud zavodların istehsal gücünə təsir edəcək, həm də bu kimi məhsulları çətin olmayan marketinq üsulları ilə satmaq daha asan başa gələcək.

- Maşınqayırma sənayesi müəssisələrinin çoxu əsas istehsal fondlarının bərpası prosesinin həyata keçirilməsi üçün daha çox az

kapitaltutumlu tədbirlərin işlənməsi və həyata keçirilməsi ilə kifayətlənməyə məcburdular (bu daha çox əsaslı təmir və ya əsaslı təmirin müasir konstruksiya tələblərinə cavab verməsidir, daha az hallarda isə lizinqdır).

- İnvestisiya resurslarının məhdud olduğu şəraitdə ölkə maşınqayırma sənayesi üçün qısa və ortamüddətli dövrlərdə əsas istehsal fondların bərpasının investisiyalaşdırmasının ən səmərəli formasından biri də lizinq fəaliyyətdir (onların fiziki və müəyyən qədər mənəvi aşınmasının aradan qaldırılması).

- Ölkəmizdə maşınqayırma sənaye sahələrinin dayanıqlı iqtisadi inkişaf göstəricilərinin, o cümlədən investisiya cəlb ediciliyinin aşağı olması maşınqayırmanın inkişafı üzrə kompleks dövlət tənzimlənməsi tədbirlərinin və bütövlükdə sahənin inkişaf etdirilməsi strategiyasının hazırlanmasını zəruri edir. Respublikada keyfiyyətli iqtisadi inkişaf sənayenin diversifikasiya siyasətinin aparılması üzrə innovativ tədbirlərin həyata keçirilməsini obyektiv zərurətə çevirir. Sənayenin qabaqcıl dünya təcrübəsi sübut edir ki, klasterləşmə üzrə innovativ tədbirlər çevik mexanizm olaraq investitsiyaları cəlb etmək, maşınqayırma istehsalının artımına təsir etmək, kommersiya bankların uzunmüddətli gəlirlərini təmin etmək iqtidarındadır.

- Klasterləşmə dayanıqlı iqtisadi inkişaf münasibətlərində vahid və qarşılıqlı əlaqəli proseslərin elementləri kimi qiymətləndirilir ki, bu da sahənin səmərəli təşkili və idarə edilməsi məsələlərinin həllinə öz müsbət təsirini göstərərək Azərbaycan maşınqayırma sənayesinin dünya maşınqayırma sənayesinə inteqrasiyasını asanlaşdırır .

- Hesab edirik ki, böyük maliyyə imkanlarına malik olan müstəqil Azərbaycanın gələcəkdə ən yeni innovativ texnologiyalara əsaslanan daxili tələbatın ödənilməsinə xidmət edən, ixraca yönəlmiş maşınqayırma sənayesinə malik olacaqdır. Bütün bunların fonunda dövlətin vasitəsilə maşınqayırma kompleksinin istehsal etdiyi məhsulları ilk öncə daxili bazarda qiymət nöqtəyi nəzərdən rəqabətə davamlı məhsula çevirmək prioritet məsələlərdən olmalıdır. Həm neft-qaz avadanlıqları məhsulları həm də avtonəqliyyat vasitələri istehsal edən zavodların məhsulları ilk növbədə dövlət dəstəyi ilə daxili bazarda mövqə gücləndirmə siyasəti aparması müəyyən dövrdən sonra bu müəssisələrin istehsal gücünün artmasına, gələn gəlirləri investisiya

etməklə innovativ yeniliklərə uyğunlaşmasına , bu mərhələdən sonra isə dünya bazarına rəqabətə davamlı məhsul buraxa bilməsinə zəmin yarada bilər.

- Maşınqayırma müəssisələrinin inkişaf perspektivlərini artırma bilmək üçün onların mövcud potensialı ilə mümkün potensialının müqayisəli təhlili göstərir ki, mövcud istehsal potensialından sərfəli satış və mənfəət əldə etmək imkanları mövcuddur ki, bunada mərhələ-mərhələ nail olmaq olar.

- Maşınqayırma sənayesinin perspektiv inkişaf imkanlarını nəzərdə tutan strategiyada elmi tədqiqat və layihələndirmə işlərinin genişləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməsi onunla əsaslandırılır ki, sahənin elmi bazasının möhkəmləndirilməsi istehsal edilə biləcək maşın və avadanlıqların yüksək texniki göstəricilərə malik olan aşağı qiymətə yeni patentlər və ixtiralar əldə edə bilər və bunu istehsal prosesində tətbiq edərək müasir tələblərə cavab verən innovativ inkişaf istiqamətində addımlar atmış olurlar.

- Maşınqayırma sənayesinin dayanıqlı iqtisadi inkişafı onu kadr potensialında səviyyə və strukturunda olan çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün sistem tədbirlərin görülməsini şərtləndirir. Mövcud kadr potensialının inkişaf etdirilə bilməsi üçün təhsil-iş inteqrasiya metodu ilə həm kadrların hazırlanmasına prosesinə başlamaq, həm də bazarda tələb olunan kadr çatışmazlığını aradan qaldırmaq olar.

- İşğaldan azad olunan ərazilərin sənaye məhsullarına olan tələbatının çox hissəsini ərazidə qurulan sənaye parklarının istehsal potensialları ilə ödəmək mümkündür. Kənd təsərrüfatı texnikası istehsal edən, həmçinin iri sənaye müəssisələrinin zavod və sexlərinin qarabağ zonasında fəaliyyət göstərən sənaye parklarında açılması həm bu ərazilərin yenidən məskunlaşma problemini daha tez həll edər, həm də ərazinin iqtisadi gücünün artması regionun daha asand restuzasiya olmasına gətirib çıxarar.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları, əldə edilmiş nəticə və təkliflər müəllifin aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Ağayeva X.Y., Salmanov Q.S. Ölkənin inqisadi inkişafında dövlətin innovasiya strategiyasının əsas istiqamətləri. Qloballaşma

prosesində qafqaz və mərkəzi asiya iqtisadiyyat və beynəlxalq münasibətlər IV Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları. Qafqaz Universiteti. Bakı-2014, s. 314-318.

2. Агаева Х.Ю., Ефендиев С.Г., Бахышов А.С. Теоретические методологические основы инновационных кластеров в промышленности. Проблемы недропользования. Международный форум-конкурс молодых ученых. Сборник научных трудов. Санкт-Петербург 2014, стр. 50-51.

3. Ağayeva X.Y., Salmanov Q.S. The role of Sosial-Economic Development of Industrial Clusters. ECO2014, 2-nd International Conference on Energy, Regional İntegration and Sosio-Economic Development. Baku-2014.

4. Ağayeva X.Y. Qeyri-neft sənaye sahələrinin dayanıqlı və davamlı inkişaf problemləri və onların həlli yolları. “Əsrin müqaviləsi” Heydər Əliyevin yeni neft strategiyasıdır. Respublika Elmi Konfransının materialları. SDU, 2014, səh. 207-208.

5. Ağayeva X.Y., Salmanov Q.S., Hətənova T.M. Sənaye müəssisələrinin dayanıqlı iqtisadi inkişafı qloballaşan dünyada ölkəmizin sosial-iqtisadi və ekoloji inkişafının əsasıdır. Ekologiya və Həyat fəaliyyətinin mühafizəsi üzrə “Sənaye ili”nə həsr olunmuş VIII ənənəvi Beynəlxalq elmi konfransın materialları. SDU, 2014, səh.151-155.

6. Ağayeva X.Y., Salmanov Q.S. Müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının qiymətləndirilməsi metodları. AMEA-nın Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası № 3. 2014, səh. 114-117.

7. Ağayeva X.Y. Müəssisənin dayanıqlı inkişaf strategiyasının formalaşdırılması yolları. AMEA-nın iqtisadiyyat institutu. Elmi əsərlər, № 4 2014, səh.126-129.

8. Ağayeva X.Y. Müəssisənin dayanıqlı innivativ inkişaf modelinin yaradılmasına yolları. ARDİA “Regional idarəetmə: innovativ yanaşmalar və perspektiv imkanlar” REK materialları. Aprel-2015 səh. 136-138.

9. Ağayeva X.Y. Sənaye müəssisələrinin dayanıqlı iqtisadi inkişafının nəzəri əsasları. Azərbaycan Kooperasiya Universiteti. Kooperasiya Elmi-Praktik jurnalı, 2015, №1 (36), səh. 62-67.

10. Ağayeva X.Y. Sənaye müəssisələrinin dayanıqlı iqtisadi inkişafının metodoloji əsasları. Azərbaycan Kooperasiyası Universiteti. Kooperasiya Elmi-Praktik jurnalı 2015, №2 (37). səh. 45-51.

11. Ağayeva X.Y. Qeyri-neft sənaye müəssisələrinin dayanıqlı iqtisadi inkişaf meyarları “Regionların innovativ sosial-iqtisadi inkişafı: reallıqlar və perspektivlər” REK materialları. Azərbaycan Həmkarlar İttifaqı Konfederasiyası, Elmi İnnovasiya Mərkəzi, Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası. May-2015, səh. 264-266.

12. Ağayeva X.Y. Müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının nəzəri əsasları. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi Azərbaycanın davamlı inkişafında vergi siyasətinin rolu. EPK. May-2015, Şamaxı.

13. Ağayeva X.Y. Regionlarda emal sənayesi müəssisələrinin iqtisadi inkişafının əsas istiqamətləri Bakı Biznes Universiteti. REPK, 22 dekabr, 2015.

14. Ağayeva X.Y. Müəssisənin dayanıqlı və davamlı iqtisadi sisteminə yanaşmalar. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. BEPK, Dekabr-2015.

15. Ağayeva X.Y., Salmanov Q.S. Respublikanın qeyri-neft sənayesi müəssisələrinin innovativ dayanıqlı iqtisadi inkişafının zəruriliyi. Şamil Səmədzadənin 80 illiyinə həsr olunmuş “Azərbaycan qeyri-neft sektorunda innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi”. REK. Bakı-2016.

16. Ağayeva X.Y. Sənaye müəssisələrinin rəqabətədavamlı və dayanıqlı iqtisadi sisteminin fərmalaşması mexanizmləri. ADNSU Azərbaycan Texniki Məktəblərinin Xəbərləri, №4 (104). 2016.

17. Ağayeva X.Y. Müasir dövrdə sənaye müəssisələrinin dayanıqlı və davamlı iqtisadi inkişafının tədqiqi. Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası, BEPK, 5-6 aprel 2016.

18. Агаева Х.Ю. Проблемы устойчивого развития предприятий нефтяного машиностроения Азербайджана и инновационные пути их решения. Investytsiyi: praktyka ta dosvid. Украина. № 9 2017 стр. 75-79.

19. Агаева Х.Ю., Сулейманов Г.С. Инвестиционные проблемы устойчивого экономического развития нефтяных машиностроительных предприятий Азербайджана. Экономика и предпринимательство. Москва. № 8, 2017, стр. 464-468.

20. Ağayeva X.Y. Qarabağ regionunun iqtisadi inkişaf siyasətinin müəyyənədicisi istiqamətləri. Azərbaycan İqtisadçılar ittifaqı. Vətən müharibəsindən sonra işğaldan azad edilmiş ərazilərin Azərbaycan İqtisadiyyatına inteqrasiyası: konseptual baxış. REPK materialları Odlar Yurdu Universiteti. Bakı 10 fevral 2021.

21. Ağayeva X.Y., Hatamova T.M., Sheydai T.B. Defining directions of economic development policy of Karabakh region. IX International Scientific and Practican Conference Challanges in Science of Noward. Washington, USA. July-2021.

Dissertasiyanın müdafiəsi 27 sentyabr 2023-cü il tarixində saat 16⁰⁰-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Kooperasiya Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.46 Azərbaycan Kooperasiya Universiteti və Bakı Biznes Universitetinin birgə Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1106, Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri, Nəcəf Nərimanov küçəsi, 93.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin rəsmi internet saytında (www.aku.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 25 avqust 2023-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 25.08.2023-cü il

Kağızın formatı: 60 x 84 1/16

Həcm: 44714 işarə

Tiraj: 100